

راهنمای برنامه درسی حوزه های تربیت و یادگیری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۱/۱

تاریخ پذیرش و انتشار: ۱۳۹۷/۱۱/۱۵

حسین قاسم پور^۱

مقدمه

نظام‌های آموزشی برای طراحی برنامه های درسی مبتنی بر اصول و معیارهای علمی، اقدام به تدوین و تولید راهنمای برنامه‌های درسی می‌کنند. برای آن که برنامه درسی به شکل علمی برای هر حوزه تربیت و یادگیری (موضوعات درسی) طراحی و تولید شود، لازم است چهارچوب راهنمای برنامه درسی^۲ توسط متخصصان برنامه درسی^۳ تهیه گردد تا به عنوان نقشه و راهنمای عمل در اختیار تولید کنندگان برنامه درسی و مواد آموزشی قرار گیرد. (قاسم پورمقدم، ۱۳۹۰) در نظام برنامه ریزی درسی ایران تاکنون چهار سند با عنوان های " فرآیند برنامه ریزی درسی ۱۳۷۶"، " ساختار و ویژگی های راهنمای برنامه درسی ۱۳۷۸"، " چارچوب راهنمای برنامه درسی ۱۳۸۴" و " راهنمای تهیه مولفه ها و عناصر چارچوب برنامه درسی براساس برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۰" تهیه و در اختیار گروه‌های درسی^۴ گذاشته شده است تا راهنمای عمل آنها در تهیه و تولید برنامه درسی باشد. راهنمای برنامه درسی سندی مشتمل بر اهداف و اصول دوره تحصیلی، رویکرد و منطق حاکم بر برنامه درسی، اهداف ماده درسی، تنظیم محتوا، ارائه روش‌های یاددهی- یادگیری مناسب و ارائه شیوه‌های ارزشیابی است. عناصر و اجزای تشکیل دهنده راهنمای برنامه درسی عبارتند از: بیان رویکرد، اهداف، محتوا، روش های تدریس، ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، ویژگی ها و مهارت های معلم، تعیین استاندارد و ملزومات و امکانات مورد نیاز برای اجرا، اشاعه برنامه درسی و نظام تجدید نظر (قاسم پور مقدم، ۱۳۸۴) راهنمای برنامه درسی عمده ترین محصول فرایند برنامه ریزی درسی است که از آن تحت عنوان چارچوب برنامه درسی نام برده می شود و مشتمل بر رویکرد و منطق حاکم بر برنامه درسی، اصول، انتظارات کلیدی، حوزه های تربیت و یادگیری و بیانیه های درسی و ... برای دوره های مختلف تحصیلی است. چارچوب برنامه درسی با توجه به ویژگی های فرهنگی، ملی و نظام های آموزش و پرورش از کشوری به کشور دیگر تفاوت دارد. منطق نظام آموزشی، تشکیلات

^۱. عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی

^۲. Curriculum Guide framework

^۳. Curriculum Specialists

^۴- منظور از گروه های درسی، گروه های مختلف برنامه ریزی درسی در دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزش و پرورش ایران است.

برنامه‌ریزی، حوزه‌های تصمیم‌گیری و سطوح مهارت‌های عاملان اجرایی از جمله عواملی هستند که نظام آموزش و پرورش کشورها را با یکدیگر متفاوت می‌سازد. (صادقیان، ۱۳۹۰)

اصول تدوین راهنمای برنامه درسی

۱- انعطاف پذیری

در تدوین راهنمای برنامه درسی به گونه ای عمل می‌شود که راه برای ابتکار و خلاقیت تولیدکنندگان، کارشناسان، مؤلفان و معلمان باز باشد تا امکان تکمیل برخی عناصر برنامه درسی توسط مخاطبان و مجریان میسر شود و معلمان و مدارس در سازگار کردن برنامه درسی با امکانات محلی از آزادی عمل بیشتری برخوردار باشند.

۲- جامعیت و وحدت

براساس این اصل، از گروه‌های برنامه‌ریزی درسی انتظاری رود ضمن به کار بستن توانایی‌ها و ابتکارات خود؛ در تولید برنامه‌های درسی به گونه ای عمل نمایند که تمام عناصر و مؤلفه‌های برنامه (طراحی، تولید، اجرا و ارزشیابی) با حفظ وحدت درونی در نظر گرفته شود. جامعیت و وحدت سبب می‌شود بین برنامه‌های درسی هریابه و دوره‌های تحصیلی هماهنگی و انسجام برقرار شود.

۳- کاهش تمرکز

براساس این اصل، برنامه‌های درسی طوری طراحی و تدوین می‌شود که بخش‌های مختلف دولتی و غیردولتی بتوانند براساس اسناد و مصوبات، نسبت به هماهنگی و سازگاری برنامه‌های درسی با شرایط و امکانات خود اقدام کنند.

۴- مشارکت

براساس این اصل افراد، گروه‌ها و نهاد‌های مختلف با توجه به تخصص‌های مورد نیاز می‌توانند در کلیه مراحل طراحی، برنامه‌ریزی، تولید، اجرا و اعتباربخشی برنامه‌های درسی و مواد آموزشی مشارکت کنند.

۵- تلفیق

تلفیق به دو صورت انجام می‌شود: ۱- تلفیق از بیرون یا تلفیق محتوا محور یعنی تلفیق محتوا، فرایندها یا شیوه‌های برنامه درسی که توسط برنامه‌ریزان برای دانش‌آموزان صورت می‌گیرد. ۲- تلفیق از درون یعنی تلفیقی که توسط برنامه‌ریزان تهیه نشده بلکه این تلفیق فرایندی است که در ذهن دانش‌آموزان حاصل می‌شود. (احمدی، ۱۳۹۰) بنابراین از گروه‌های درسی انتظار می‌رود در ارائه مواد درسی باتوجه به نوع و ماهیت آن رویکردی تلفیقی داشته باشند و تا حد امکان برخی عناصر و مؤلفه‌های راهنمای برنامه درسی در هم تنیده

شود. علاوه بر این گروه های درسی متجانس^۱ نیز در ارائه دانش، مهارت ها و ارزش های مشترک به طور تلفیقی عمل کنند.

۶- به کارگیری IT در برنامه های درسی

گسترش روزافزون جنبش نرم افزاری و تاثیرگذاری آن در تمام ابعاد زندگی، به ویژه آموزش، ضرورت استفاده از فناوری اطلاعات در فرایند برنامه ریزی درسی را امری مسلم می سازد. برنامه ریزی درسی مبتنی بر IT را تلفیق فناوری اطلاعات از جمله وب با فرایند برنامه ریزی درسی می دانند. این اصل ایجاب می کند که هر یک از گروه های درسی در طراحی و تولید برنامه های درسی، در حد امکان و به تناسب ماهیت آن، فرصت هائی جهت به کارگیری IT پیش بینی کنند.

راهنمای برنامه درسی حوزه های یادگیری کم و بیش شامل بخش های زیر است:

بخش اول: کلیات

هر یک از گروه های درسی می توانند برای مخاطبان برنامه درسی، درباره فعالیت شورای برنامه ریزی درسی گروه و سیر تکوینی مراحل مختلف طراحی و تولید برنامه درسی به طور مختصر مطالبی را مطرح کنند. در بسیاری از موارد مخاطبان برنامه و حتی گاهی خود برنامه ریزان درسی درباره برخی اصطلاحات و مفاهیم مندرج در راهنمای برنامه درسی فهم مشترک نداشته و در نتیجه به برداشت های متفاوت و تفاسیر ضد و نقیض می پردازند. بنابراین ضرورت دارد گروه درسی در آغاز اصطلاحات، واژگان و مفاهیم مربوط به ماده درسی و برنامه درسی خود را با استناد به منابع معتبر و موثق تعریف کند تا هم دست اندرکاران طراحی و تولید و هم مجریان و مخاطبان برنامه درسی از آغاز تا پایان فرآیند برنامه ریزی درسی به فهم مشترکی برسند و مسیر روشنی را طی نمایند. راهنمای برنامه درسی به تناسب سیاست ها و خط مشی های مورد نظر مخاطبان مختلفی دارد. تعیین مخاطبان برنامه باعث می شود برنامه ریزان درسی در طراحی و تولید برنامه ماده درسی خود همواره بدانند برای چه کسانی برنامه ریزی می کنند و قرار است چه افرادی آن را تولید، اجرا و ارزشیابی کنند و چه اشخاصی از این برنامه درسی بهره مند می شوند. هر یک از گروه های برنامه ریزی درسی باید دلایل منطقی و عملی خود را جهت اثبات ضرورت تغییر برنامه درسی به روشنی بیان کنند. علاوه بر ذکر ضرورت ها و دلایل تغییر برنامه درسی، اشاره به نتایج نیازسنجی ها و پژوهش های انجام یافته در حوزه ماده درسی هر یک از گروه های برنامه ریزی درسی نیز مؤید دیگری بر اعتبار برنامه و در نتیجه ایجاد نگرش مثبت در مخاطبان خواهد بود.

با توجه به مطالب بخش های قبلی، گروه برنامه ریزی درسی باید خلاصه ای از ماهیت و فلسفه وجودی رشته و ماده درسی و نحوه سازمان وجودی آن در دایره نظام برنامه ریزی درسی ایران از آغاز تا پایان را بیان کند. انتظار می رود اصول مربوط به برنامه درسی در راهنمای برنامه درسی دوره های تحصیلی بیان شده باشد. این اصول از

^۱ گروه های متجانس گروه هایی هستند که زیر مجموعه یک حوزه تربیت و یادگیری قرار می گیرند. مانند گروه تاریخ، جغرافی و جامعه شناسی در حوزه تربیت و یادگیری مطالعات اجتماعی

ساختار رشته و مادهٔ درسی، فلسفهٔ تربیتی، روان‌شناسی یاددهی – یادگیری و مبانی برنامه ریزی درسی نشأت می‌گیرد و به مثابه استانداردهایی، بایدها و نبایدها، شیوه‌ها و راهبردها را به وجود می‌آورد. هر گروه درسی باید در انتخاب رویکردهای خاص^۱ برنامهٔ مادهٔ درسی خود، به گونه‌ای عمل نماید که این رویکردها مغایرتی با رویکردهای دوره نداشته باشد. در این وضعیت می‌توان گفت عناصر و مؤلفه‌های راهنمای برنامه پی ریزی می‌شود.

بخش دوم: عناصر و مؤلفه‌های برنامه درسی

دربارهٔ تعداد عناصر و مؤلفه‌های برنامه درسی، صاحب نظران و متخصصان برنامه ریزی درسی، نظرگاه‌های^۲ متعددی دارند. برخی تعداد عناصر را چهار (تایلر^۳)، برخی هفت (تابا^۴) و عده‌ای نه و بیشتر (کلین^۵) می‌دانند. نکتهٔ مهم این است که گروه‌های برنامه ریزی درسی باید در تدوین و تکمیل عناصر برنامهٔ مادهٔ درسی خود، سیاست‌ها و خط‌مشی‌های مصوب را سرلوحه فعالیت‌های برنامه‌ریزی درسی قرار دهند.

۱- اهداف برنامه

اهداف تعیین شده باید بر اساس اصول حاکم بر برنامه، رویکرد و جهت‌گیری برنامه، ماهیت مادهٔ درسی و یافته‌های پژوهشی باشد.

الف) اهداف دورهٔ تحصیلی و نسبت آن با مادهٔ درسی

ب) اهداف کلی مادهٔ درسی در دورهٔ تحصیلی

پ) اهداف کلی مادهٔ درسی در پایه‌های تحصیلی

ت) اهداف مشترک مادهٔ درسی با سایر مواد درسی

اهداف مادهٔ درسی در پایه	محتوا (سرفصل‌ها موضوعات و مفاهیم)	توصیه روش‌های یاددهی – یادگیری مناسب	توصیه روش‌ها و ابزارهای مناسب ارزشیابی	میزان هم‌پوشی با اهداف سایر مواد درسی

1. Specific Approaches
2. Orientations
3. Taylor
4. Taba
5. Klein

۲- محتوای برنامه (موضوعات، سرفصل‌ها، مفاهیم و مواد)

شورای برنامه ریزی درسی^۱ با توجه به اهداف تعیین شده، به تعیین و انتخاب موضوعات اصلی مادهٔ درسی، سرفصل‌های مربوط به هر یک از موضوعات، مفاهیم مندرج در دل سرفصل‌ها و مواد لازم برای ارائه آن‌ها می‌پردازد. امر تحلیل زیر مجموعه‌های مربوط به محتوا سیر از کل به جزء دارد و می‌تواند آینهٔ تمام نمای محتوا و مواد آموزشی باشد.

الف) بیان موضوعات اساسی مادهٔ درسی: شورای برنامه ریزی درسی بر اساس اهداف کلی مادهٔ درسی در پایه‌های تحصیلی و با توجه به ماهیت مادهٔ درسی، موضوعات کلان برنامهٔ درسی را تعیین می‌کند. مثلاً در حوزهٔ تربیت و یادگیری زبان و ادبیات فارسی دورهٔ متوسطه چه موضوعاتی طرح خواهد شد.

ب) بیان سرفصل‌ها و مفاهیم اساسی دانشی و مهارتی واحد یادگیری در طول دوره و پایه: موضوعات اساسی معمولاً برای دوره‌های تحصیلی تعیین می‌شود و باید سرفصل مربوط به آن‌ها با در نظر گرفتن پایه‌های تحصیلی متغیر و متناسب باشد. بنابراین، شورای برنامه ریزی درسی، در گام اول سرفصل‌ها و مفاهیم اساسی مربوط به هر پایهٔ تحصیلی را از موضوعات حوزهٔ تربیت و یادگیری و مادهٔ درسی استخراج و تنظیم می‌کند و بدین ترتیب اسکلت و چهارچوب اولیهٔ کتاب درسی و دیگر مواد آموزشی روشن می‌گردد. یادآوری این نکته حائز اهمیت است که اهداف نگرشی باید در کلیت محتوا و مواد آموزشی در نظر گرفته شود.

پ) پیش بینی مواد آموزشی برای مادهٔ درسی: با توجه به اصول کاهش تمرکز، انعطاف پذیری، تلفیق، به کارگیری IT و مشارکت، می‌توان در تهیه و تنظیم محتوا و تولید مواد آموزشی از قابلیت‌های دیگران نیز بهره گرفت. بنابراین، می‌توان چنین گفت موضوعات و سرفصل‌ها با نظارت دفتر تالیف کتاب‌های درسی^۲ توسط شورای برنامه ریزی درسی تعیین می‌شود. در صورتی که موضوعات و سرفصل‌ها و مفاهیم واحد یادگیری در طول دوره و پایهٔ تحصیلی به درستی تعیین شده باشد؛ گروه درسی می‌تواند مواد آموزشی لازم و مناسب را برای برنامهٔ درسی پیش بینی و به تولید کنندگان و نهادهای متولی آن توصیه و پیشنهاد کند.

۳- سازمان دهی تجربیات یاددهی و یادگیری

با توجه به عناصر قبلی یعنی اهداف و محتوا، شورای برنامه ریزی درسی به جای تجویز روش‌های یاددهی و یادگیری به ارائه پیشنهادات و توصیه‌هایی می‌پردازد تا مخاطبان و مجریان برنامه در اتخاذ روش‌ها و فعالیت‌های مناسب مورد استفاده قرار دهند. شورای برنامه ریزی گروه درسی توصیه‌های مربوط به یاددهی و یادگیری را در دو بخش تدوین و ارائه می‌نماید.

^۱ . شورای برنامه ریزی درسی با ترکیبی مشخص از افرادی متخصص مثل صاحب نظران حوزه‌های تربیت و یادگیری (موضوعات درسی)، برنامه ریزی درسی، فناوری آموزشی، معلمان و کارشناسان تشکیل می‌شود.

^۲ . یکی از دفاتر مهم در سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی است که علاوه بر طراحی برنامه‌های درسی و بسته‌های آموزشی، تالیف کتاب‌های درسی دوره‌های تحصیلی در آن انجام می‌شود.

الف) توصیه روش های مناسب یاددهی و یادگیری

شورای برنامه ریزی درسی به مجریان و مخاطبان برنامه در انتخاب روش های تدریس مناسب توصیه‌هایی ارائه می کند تا آن ها به درستی عمل کنند.

ب) توصیه فعالیت های مناسب یاددهی و یادگیری

علاوه بر روش های تدریس، برای اجرای برنامه درسی و واحد یادگیری می توان از یکسری فعالیت های متنوع و مرتبط با برنامه نیز سود جست. برای به کار گیری فعالیت های یاددهی و یادگیری نیز باید از سوی گروه درسی توصیه ها و پیشنهادات لازم طرح گردد.

۴- ارزشیابی

عنصر چهارم در راهنمای برنامه درسی، تعیین جایگاه ارزشیابی در برنامه ماده درسی است. ارزشیابی کاملاً تحت الشعاع عناصر دیگر می باشد و بدون در نظر گرفتن اهداف، محتوا و روش، عملی و هدف دار نیست. لذا با توجه به این که هر برنامه‌ای بر اساس ماهیت آن، شیوه‌های ارزشیابی خاص خود را داراست، باید شورای برنامه ریزی درسی به جای تعیین بارم بندی و سیستم نمره گذاری، به تعیین و تشریح شیوه‌ها و ابزارهای مناسب ارزشیابی بپردازد.

بخش سوم: توصیه های اجرایی

بعد از آن که کلیات برنامه و عناصر و مؤلفه‌های آن با توجه به اصول حاکم بر آن شکل گرفت، لازم است شورای برنامه ریزی درسی در زمینه بهبود و تسهیل ابعاد اجرایی برنامه، ضمن هماهنگی با بخش های اجرایی نظام برنامه ریزی درسی، توصیه‌ها و رهنمودهایی ارائه نمایند.

۱- **اشاعه برنامه** : منظور از اشاعه برنامه، ابلاغ و اجرای برنامه است. هر برنامه درسی پس از طراحی و تولید باید به مرحله اجرا گذاشته شود. به همین دلیل، لازم است شورای برنامه ریزی به طور روشن در زمینه معرفی و اشاعه برنامه درسی و مواد آموزشی به عوامل اجرایی، از جمله، معلمان، اولیا، مدیران و غیره، شیوه‌های ممکن را توصیه نمایند. مثلاً بهتر است برای اشاعه برنامه از شیوه حضوری یا چند رسانه ای استفاده شود.

۲- **صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان** : برای آن که معلمان در اجرا و اشاعه برنامه مشارکت بیشتری داشته باشند، باید دانش، مهارت و نگرش‌هایشان تقویت و به روز شود تا زمینه اشاعه و اجرا برای عملی شدن فرآیند برنامه‌ریزی و آموزش بیشتر فراهم آید. بنابراین، شورای برنامه ریزی درسی باید توصیه‌های خود را نسبت به ویژگی‌های عمومی و اختصاصی معلمان، انتظارات برنامه از معلمان، مهارت‌های مورد نیاز معلمان و دانش تخصصی لازم برای اجرا را ارائه دهد.

هر برنامه درسی پس از طراحی و تولید، در فرآیند اعتبار بخشی و ارزشیابی قرار می گیرد. نتایج و بازخوردهای بدست آمده از اعتبار سنجی موجب اصلاح و بازنگری چهارچوب راهنمای برنامه درسی می شود.

منابع

- احمدی، پروین (۱۳۹۰). طراحی و سازماندهی محتوای برنامه درسی، رویکرد بین رشته ای در برنامه درسی تلفیقی. تهران: انتشارات آبیژ.
- الوندی، حسین (۱۳۷۶). فرآیند برنامه ریزی درسی، تهران: دفتر تالیف کتاب های درسی ابتدایی و متوسطه نظری، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش .
- اورما، سورندر (۱۳۸۰). برنامه درسی و چهارچوب استانداردها، ترجمه نادرقلی قورچیان و حسن ملکی، تهران: انتشارات فراشناختی اندیشه .
- چوبینه، مهدی (۱۳۷۸). ساختار و ویژگی های راهنمای برنامه درسی، تهران: دفتر تالیف کتاب های درسی ابتدایی و متوسطه نظری، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش .
- صادقیان، نبی اله (۱۳۹۰). راهنمای تهیه مولفه ها و عناصر چارچوب برنامه درسی براساس برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: دفتر تالیف کتاب های درسی ابتدایی و متوسطه نظری، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش .
- قاسم پور مقدم، حسین (۱۳۸۴). چارچوب راهنمای برنامه درسی، تهران: دفتر تالیف کتاب های درسی ابتدایی و متوسطه نظری، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش .
- قاسم پورمقدم، حسین (۱۳۹۰). بررسی مطالعات نظری- تطبیقی در زمینه برنامه درسی ملی در نظام های برنامه ریزی موفق متمرکز، نیمه متمرکز و غیر متمرکز، تهران: جهاد دانشگاهی، پژوهشگاه مطالعات علوم انسانی و مطالعات اجتماعی.